

Στο ΑΣΔ συνυπάρχουν επιθυμητές
τάσεις ακόμη και ασίμβατες

⇒

Στο ΑΣΔ δεν ισχύει ο Νόμος των
ΑΝΤΙΦΑΣΕΩΝ.

2

ΤΟ ΑΣΥΝΕΙΔΗΤΟ ΩΣ ΑΠΑΤΕΩΝΑΣ

Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του συστήματος ΑΣΔ

Η διάκριση που έχουμε κάνει ανάμεσα στα δύο ψυχικά συστήματα αποκτά νέα σημασία μόλις παρατηρήσουμε ότι οι διαδικασίες που απαντώνται στο ένα, το σύστημα Ασδ.,³ επιδεικνύουν χαρακτηριστικά που δεν απαντώνται εκ νέου στο αμέσως ανώτερο σύστημα.

Ο πυρήνας του Ασδ. αποτελείται από εκπροσώπους των ενορμήσεων που επιδιώκουν να εκφορτίσουν τις επενδύσεις τους, με άλλα λόγια, από επιθυμητικές τάσεις. Αυτές οι ενορμητικές κινήσεις συντονίζονται μεταξύ τους

3. Το παράθεμα χρησιμοποιεί τις τεχνικές συντμήσεις «Ασδ.», «Πσδ.» και «Σδ.», που συναντιούνται ειδικά στα «μεταψυχολογικά» κείμενα του Φρόντ. Αναπαριστούν το «Ασυνείδητο», το «Προσυνείδητο» και το «Συνείδητο» αντίστοιχως. Το νόημα κάθε όρου εξηγείται παρακάτω.

δευτερογενής ψυχ. διακ.,
πρωτογενής ψυχ. διακ. =

ΔΕΝ ΥΠΑΡΧΕΙ :

- άρνηση
- αμφιβολία
- διαβαθμίσεις βεβαιότητας

ΤΟ ΑΣΥΝΕΙΔΗΤΟ ΩΣ ΑΠΑΤΕΩΝΑΣ

και συνυπάρχουν η μία πλάι στην άλλη χωρίς να αλληλεπιδρούν, όντας απαλλαγμένες από το νόμο της αντίφασης. Όταν δύο επιθυμητικές τάσεις, των οποίων οι στόχοι μάς φαίνονται ασύμβατοι, κινητοποιούνται ταυτόχρονα, δεν αμβλύνουν ούτε ακυρώνουν η μία την άλλη, αλλά συνδυάζονται στο σχηματισμό ενός ενδιάμεσου στόχου, που αποτελεί συμβιβασμό.

(1)
εξαιρείται από το νόμο της αντίφασης

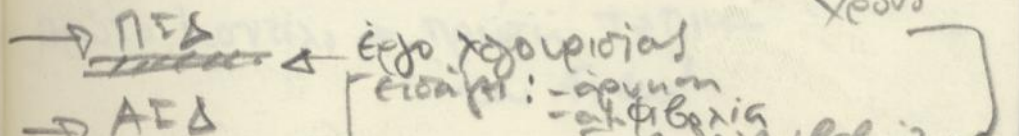
Σε αυτό το σύστημα δεν υπάρχει ούτε άρνηση ούτε αμφιβολία ούτε διαβαθμίσεις βεβαιότητας: όλα αυτά εισάγονται με το έργο της λογοκρισίας ανάμεσα στο Ασδ. και το Πσδ. Η άρνηση συνιστά ένα υποκατάστατο, σε ανώτερο επίπεδο, της απώθησης. Στο Ασδ. υπάρχουν μόνο τα περιεχόμενα, που επενδύονται με μεγαλύτερη ή μικρότερη ισχύ.

Επικρατεί [στο Ασδ.] πολύ μεγαλύτερη κινητικότητα στην ένταση των επενδύσεων. Με τη διαδικασία της μετάθεσης μια ιδέα μπορεί να εκχωρήσει εξολοκλήρου σε μια άλλη την ποσότητα της επένδυσής της, ενώ με τη διαδικασία της συμπύκνωσης μπορεί αυτή να οικειοποιηθεί εξολοκλήρου την επένδυση ορισμένων άλλων ιδεών. Έχω προτείνει στο παρελθόν να θεωρήσουμε αυτές τις δύο διαδικασίες ως χαρακτηριστικά γνωρίσματα της επονομαζόμενης πρωτογενούς ψυχικής διαδικασίας. Στο σύστημα Πσδ. κυριαρχεί η δευτερογενής διαδικασία. Όταν η πρωτογενής διαδικασία καταφέρει να συνδεθεί με στοιχεία που ανήκουν στο σύστημα Πσδ., το αποτέλεσμα φαίνεται «κωμικό» και προκαλεί το γέλιο.

(2)
πρωτογενής διαδικασία (κινητικότητα των επενδύσεων)

Οι διαδικασίες στο σύστημα Ασδ. είναι άχρονικές, δηλ.

(3)
απουσία αναφοράς στον χρόνο

λαδή δε διατάσσονται χρονικά, δε μεταβάλλονται με το πέρασμα του χρόνου και δεν έχουν καμία χρονική αναφορά. Η χρονική αναφορά συνδέεται κι αυτή με τις διεργασίες του συστήματος Σδ.

(4/

αντιαιτιο-
λογία της
εξωτερικής
από την
ψυχική
πραγματικό-
τητα.

Οι διαδικασίες του Ασδ. δε λαμβάνουν υπόψη τους ούτε την **πραγματικότητα**. Υπόκεινται στην αρχή της ηδονής το πεπρωμένο τους εξαρτάται μόνο από τη δύναμή τους και από τη συμμόρφωση ή μη στις απαιτήσεις της ρύθμισης ηδονή-δυσαρέσκεια.

Συνοψίζοντας, η **εξαίρεση από το νόμο της αντίφασης**, η πρωτογενής διαδικασία (κινητικότητα των επενδύσεων), η απουσία αναφοράς στο χρόνο και η αντικατάσταση της εξωτερικής από την ψυχική πραγματικότητα αποτελούν τα χαρακτηριστικά που αναμένουμε να συναντήσουμε στις διαδικασίες που ανήκουν στο σύστημα Ασδ.

Απόσπασμα από το «Ασυνείδητο», SE 14, σ. 186-7

Με αυτό το παράθεμα από το «Ασυνείδητο» του Φρόυντ, το μεγαλύτερο και το πιο απαιτητικό από τα πέντε «Δοκίμια Μεταψυχολογίας» του 1915, κάνουμε ένα άλμα είκοσι ετών προς τα εμπρός. Η ιστορική απόσταση που το χωρίζει από το «Σχεδίασμα» εξισορροπείται ωστόσο από κάποια ιδιαίτερα εμφανή στοιχεία συνέχειας.

Ως παράδειγμα τέτοιας συνέχειας θα μπορούσαμε να αναφέρουμε τη μοναχική αγκύλη που υπάρχει στη βάση του διαγράμματος στο προηγούμενο παράθεμα, και η οποία απεικονίζει τη σχέση ανάμεσα στις δύο «σκηές». Ρίχνοντας άλλη μια ματιά στο διάγραμμα παρατηρούμε ότι η αγκύλη αυτή απεικο-

Πρώτη τοπική : χαρακτηρίζεται από τη σύλληψή της
(πρώτο μοντέλο) ψυχής ως δυναμικής σχέσης.

ΤΟ ΑΣΥΝΕΙΔΗΤΟ ΩΣ ΑΠΑΤΕΩΝΑΣ

νίζει την πηγή από την οποία προέρχονται όλα τα συμπτώματα της Έμψας (η φοβία, η μυστηριώδης σεξουαλική διέγερση) και στην οποία επιστρέφουν όλες οι συνειρμικές αναμνήσεις της. Παρ' όλα αυτά, η αγκύλη είναι ο μόνος γραφικός δείκτης στο διάγραμμα χωρίς λεκτική σήμανση, σαν να μην υπάρχει λέξη που να υποδεικνύει αυτό που αναπαριστά. Ενώ τα διάφορα συμπτώματα, οι αναμνήσεις και τα αισθήματα με τα οποία εκδηλώνεται η νεύρωση της Έμψας φαίνεται ότι μπορούν να γίνουν αντικείμενο παρατήρησης και ταξινόμησης, η αινιγματική πηγή τους δεν μπορεί.

Αυτή η φαινομενικά επουσιώδης παρατήρηση σχετικά με το προηγούμενο διάγραμμα θα μπορούσε να μας βοηθήσει να κατανοήσουμε το νέο παράθεμα. Αυτό που ανακαλύπτουμε στο διάγραμμα είναι μια προεικόνιση της διάκρισης που κάνει ο Φρόντ ανάμεσα στα «δύο ψυχικά συστήματα» στην αρχή του νέου παραθέματος. Ακόμα και η χωρική διάταξη του διαγράμματος μεταφέρεται στο νέο κείμενο: όπως ακριβώς στο προηγούμενο κείμενο οι νευρωτικές εκδηλώσεις τοποθετούνται πάνω από την πηγή τους, έτσι και στο νέο κείμενο το «προσυνειδητό» σύστημα τοποθετείται πάνω από το «ασυνείδητο». Κάτι παραπάνω από απλή μεταφορά, αυτή η σύλληψη της ψυχής ως δυναμικής σχέσης ανάμεσα σε έκδηλα φαινόμενα που τοποθετούνται «πάνω» και λανθάνοντα περιεχόμενα που τοποθετούνται «κάτω» χαρακτηρίζει το πρώτο μοντέλο, ή αλλιώς, την πρώτη τοπική του Φρόντ.

Το απόσπασμα προσφέρει μια συνοπτική περιγραφή του χαμηλότερου επιπέδου αυτής της τοπικής - που είναι βέβαια περισσότερο γνωστό ως το ασυνείδητο (*das Unbewusste*) ή,

πρώτο μοντέλο = πρώτη τοπική
του Freud.

σύμφωνα με την τεχνική σύντμηση του Φρούντ, ως *Asd.* (*Ubw*). Πράγματι, η πρώτη εντύπωση που αποκομίζουμε από το νέο κείμενο είναι ότι η διστακτικότητα του προηγούμενου κειμένου σε ό,τι αφορά την ονομασία και την περιγραφή αυτού του χαμηλότερου στρώματος του μυαλού έχει ξεπεραστεί. Στη θέση του βωβού γραφικού συμβόλου του διαγράμματος υπάρχει μια εκτεταμένη και τεχνικά ακριβής διασαφήνιση των «ιδιαιτέρων χαρακτηριστικών του συστήματος *Asd.*». Παρ' ότι όμως χρησιμοποιεί όλο αυτό το τεχνικό λεξιλόγιο, μπορούμε άραγε να πούμε ότι το παραπάνω απόσπασμα καταφέρει πραγματικά να ορίσει το αντικείμενό του επιστημονικά; Δεν υπάρχει κάτι το εμφανώς αταίριαστο ανάμεσα στην ακρίβεια του λεξιλογίου που χρησιμοποιεί και τη σκοτεινή φύση του πράγματος που περιγράφει;

Οι διαδικασίες που χαρακτηρίζουν το ασυνείδητο, μας λέει ο Φρούντ, δεν απαντώνται στο σύστημα που βρίσκεται από πάνω του: το προσυνειδητό (*das Vorbewusste*) ή *Πσδ.* (*Vbw.*). Το προσυνειδητό συνίσταται σε μια ροή αναμνήσεων και παραστάσεων στις οποίες το συνειδητό (*das Bewusste*), ή *Σδ.* (*Bw.*), μπορεί να έχει ανά πάσα στιγμή πρόσβαση. Για παράδειγμα, όταν σταματώ το βλέμμα μου πάνω σε ένα συγκεκριμένο πρόσωπο μέσα στη ροή του πλήθους που κινείται με ταχύτητα, περνά από την προσυνειδητή στη συνειδητή αντίληψη. Το προσυνειδητό υποδεικνύει τι είναι δύναμι διαθέσιμο και το συνειδητό τι είναι άμεσα παρόν στο νου. Και τα δύο μαζί συνιστούν τη δευτερογενή διαδικασία της ψυχικής ζωής.

Σε αντίθεση με αυτά τα δύο, το ασυνείδητο, όπως υποδεικνύει το όνομά του, συνιστά την περιοχή της ψυχικής ζωής

προσυνειδητό + συνειδητό = δευτερογενής διαδικασία της ψυχικής ζωής

A5 Δ = Το πεδίο όπου κυριαρχεί αχαλίνωτη η αρχή της υδρότητας. AΣ Δ:

Ενορμήσεις

ΤΟ ΑΣΥΝΕΙΔΗΤΟ ΩΣ ΑΠΑΤΕΩΝΑΣ

στην οποία το συνειδητό δεν έχει άμεση πρόσβαση. Ως τέτοιο, δεν είναι προσιτό με τη θετική περιγραφή. Η δήλωση του Φρόντ ότι οι διαδικασίες του ασυνειδήτου «επιδεικνύουν χαρακτηριστικά που δεν απαντώνται εκ νέου στο αμέσως ανώτερο σύστημα» μπορεί να αναδιατυπωθεί ως εξής: **οι ασυνείδητες διαδικασίες δεν μπορούν να αποτυπωθούν στη γλώσσα των συνειδητών.** Οι συνέπειες αυτής της δυσκολίας φαίνονται πολύ καθαρά στο παράθεμα.

Ας πάρουμε το πρώτο «**ιδιαίτερο χαρακτηριστικό**» του **ασυνειδήτου** που αναγνωρίζει ο Φρόντ: «αποτελείται από εκπροσώπους των ενορμήσεων [Triebrepräsenzen] που επιδιώκουν να εκφορτίσουν τις επενδύσεις τους, με άλλα λόγια, από επιθυμητικές τάσεις». Σε λιγότερο τεχνική γλώσσα, θα μπορούσαμε να πούμε ότι **το ασυνείδητο είναι το πεδίο όπου κυριαρχεί αχαλίνωτη η αρχή της ηδονής**, κάτι σαν υπόγειο σπήλαιο όπου βασιλεύουν ενορμήσεις οι οποίες απαιτούν συνεχή ικανοποίηση και είναι τόσο επιτακτικές, ώστε να ξεχνούν η μία την παρουσία της άλλης: «Οι ενορμητικές κινήσεις... συνυπάρχουν η μία πλάι στην άλλη χωρίς να αλληλεπιδρούν, όντας απαλλαγμένες από το νόμο της αντίφασης». Αυτό το στεγνό, επιστημονικού τύπου λεξιλόγιο δεν μπορεί να κρύψει –στην πραγματικότητα, την επιτείνει– την ανησυχητική απροσδιοριστία του αντικειμένου που περιγράφει. Ο Φρόντ υιοθετεί το υποβλητικό ύφος της επιστημονικής αυθεντίας για να περιγράψει μια **οντότητα η οποία είναι απρόσιτη στην άμεση ταξινόμηση και την παρατήρηση.**

Πώς θα μπορούσαμε τότε να καταλάβουμε μια δύναμη η οποία παραβιάζει την (κοινή) λογική; Μια παρομοιακή έκφραση

A5 Δ = οπτότητα απρόσιτη στην άμεση ταξινόμηση και παρατήρηση

μπορεί ίσως να μας βοηθήσει: λέμε ότι κάποιος θέλει να έχει «και την πίτα ολόκληρη και το σκύλο χορτάτο». Το συνειδητό κομμάτι του εαυτού μας γνωρίζει ότι η εκπλήρωση της μίας επιθυμίας ακυρώνει την άλλη. Το ασυνείδητο όμως δεν το γνωρίζει: οι δύο επιθυμίες του, να έχει και την πίτα ολόκληρη και τον σκύλο χορτάτο, μπορούν να συνυπάρχουν ανενόχλητες η μία πλάι στην άλλη, αγνοώντας τη θεμελιακή τους ασυμβατότητα. Στο ασυνείδητο κρατάω όλη την πίτα και εξακολουθώ να θέλω να ταΐσω το σκύλο – όχι όμως με μια άλλη πίτα αλλά με την ίδια, αυτήν που κράτησα για τον εαυτό μου.

Το κλειδί γι' αυτό το παράλογο πείσμα δίνεται στο παράθεμα, στις δύο προτελευταίες παραγράφους, όπου μαθαίνουμε ότι το ασυνείδητο δεν αναγνωρίζει ούτε το χρόνο ούτε την πραγματικότητα. Μόνο η εμπειρία της χρονικής διάρκειας μπορεί να μας κάνει να αντιληφθούμε ότι είναι αδύνατο να έχουμε και την πίτα ολόκληρη και το σκύλο χορτάτο: η πίτα που κράτησα κι έφαγα ανήκει στο παρελθόν, δεν μπορώ πια να τη δώσω στο σκύλο. Μόνο η ικανότητά μας να δεχόμαστε την πραγματικότητα – η πιο βασική μορφή πειθαρχίας, όπως θυμόμαστε από το προηγούμενο κεφάλαιο, που πρέπει να μάθει το παιδί – μπορεί να μας δώσει να καταλάβουμε ότι αυτό που καταστρέφεται, παύει να υπάρχει. Όπως παρατήρησε επανειλημμένως ο ίδιος ο Φρόυντ, η εμπειρία μας κυριαρχείται απ' ό,τι ο Καντ αποκάλεσε «αναγκαίες μορφές της σκέψης» (SE 18, σ. 28): τους νόμους του χώρου και του χρόνου. Ο Φρόυντ όμως διορθώνει τον Καντ επισημαίνοντας ότι η κυριαρχία αυτών των νόμων περιορίζεται στη συνειδητή εμπειρία και ότι υπάρχει μια άμορφη περιοχή της ψυχικής ζωής ό-

Kant

απαιτείται μορφή
σκέψης

χώρας

χρόνος

μεταίθεσι + συμπίκνωσι = ΜΕΤΑΜΦΙΕΣΙΣ

ΤΟ ΑΣΥΝΕΙΔΗΤΟ ΩΣ ΑΠΑΤΕΩΝΑΣ

που οι νόμοι αυτοί δεν ισχύουν, όπου «υπάρχουν μόνο τα περιεχόμενα».

Αν είναι έτσι, τότε αυτά τα άμορφα περιεχόμενα μόνο ως παραλογισμοί με την κυριολεκτική έννοια- θα μπορούσαν να παρεμφερήσουν στη συνειδητή γλώσσα (όπως: το να δώσω στο σκύλο την πίτα που μόλις έφαγα). Δεν είναι όμως ακριβώς έτσι, σύμφωνα με το παράθεμα. Δύο είναι οι διαδικασίες στο ασυνείδητο που φέρνουν αυτά τα περιεχόμενα στη συνειδητή έκφραση: η μία είναι η μετάθεση, την οποία έχουμε ήδη συναντήσει, και η άλλη είναι η συμπίκνωση. Αντί να μπω σε λεπτομέρειες σχετικά με τον τρόπο λειτουργίας αυτών των διαδικασιών, θα ήθελα να ξεκινήσω με μια στοιχειώδη παρατήρηση: η μετάθεση και η συμπίκνωση συνιστούν μεταμφιέσεις, τρόπους έμμεσης έκφρασης για κάτι που δεν μπορεί να εκφραστεί άμεσα. Επιστρέφοντας μια τελευταία φορά στο διάγραμμα της Έμμας, μπορούμε να δούμε πώς εκφράζεται οπτικά αυτή η λογική της μεταμφιέσης: η ανώνυμη αγκύλη δεν είναι παρά ένα σημείο αποθήκευσης άμορφων περιεχομένων. Το άναρθρο χάος της εσωτερικής μας ζωής δεν μπορεί να εκφραστεί κατευθείαν· μπορεί να εκφραστεί μόνο μέσω μεταθέσεων και συμπτυκνώσεων. Έτσι, οι ασυνείδητοι φόβοι και οι επιθυμίες που σχετίζονται με το αίνιγμα της σεξουαλικότητας μετατίθενται, ή αλλιώς «εκχωρούνται», στη συνειδητή εικόνα των «ρούχων». Εν τω μεταξύ, η διπλή παρουσία των «ρούχων» και του «γέλιου» στις δύο σκηνές κινητοποιεί τη διαδικασία της συμπίκνωσης, όπου μία ιδέα στο ασυνείδητο «μπορεί να οικειοποιηθεί την επένδυση ορισμένων άλλων ιδεών». Επομένως, για την Έμμα, τα αισθήματα του τρόμου, της ντροπής και της σεξουαλικής ηδονής συμπτυκνώνο-

Η ΣΥΜΠΥΚΝΩΣΗ ΤΩΝ ΑΣΥΝΕΙΔΗΤΩΝ

Freud: Αυτοί οι νόμοι ισχύουν ΜΟΝΟ με τα συνειδητά

αυσυνείδητοι φόβοι και επιθυμίες
ΜΕΤΑΤΙΘΕΥΤΑΙ ΣΤΗ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ
ΕΙΚΟΝΑ ΤΩΝ "ΡΟΥΧΩΝ"
JOSH COHEN: ΦΡΟΥΝΤ

νται στο ένα και μοναδικό μοτίβο των ρούχων. Καταστήματα, βοηθοί, ρούχα, γέλιο: ό,τι περιέχει μέσα της αυτή η αγκύλη μπορεί να γίνει προσιτό μόνο μέσα από τέτοιες μεταμφιέσεις.

Δε γνωρίζουμε το ασυνείδητο παρά μόνο μέσα από τις μεταμφιέσεις του. Επειδή καταλαβαίνω ότι αυτή η διατύπωση μπορεί να ακούγεται υπερβολικά αφηρημένη, παρά τα παραδείγματα που μας προσφέρει η Έμμα, θα χρησιμοποιήσω τη βοήθεια ενός μυθιστορήματος. Πρόθεσή μου δεν είναι να υποβάλω ούτε το μυθιστόρημα ούτε το συγγραφέα του, τον Χέρμαν Μέλβιλ, σε «φροϋδική» ανάγνωση. Αντιθέτως, αυτό που με ενδιαφέρει κυρίως είναι το πώς μπορεί να φωτιστεί ο Φρόντ και το ασυνείδητό του μέσα από τη γοητευτική ιστορία του Μέλβιλ.

Ο Απατεώνας (*The Confidence Man*)⁴, που δημοσιεύτηκε το 1857, είναι το ένατο μυθιστόρημα που έγραψε ο Μέλβιλ μέσα σε έντεκα χρόνια και εκείνο που προκάλεσε τον καταποντισμό της ήδη κλονισμένης φήμης του. Διαβάζοντάς το σήμερα δεν είναι δύσκολο να καταλάβουμε τι ήταν αυτό που ενόχλησε τους σύγχρονούς του: παρά το παιγνιώδες και κωμικό ύφος του, στην καρδιά του μυθιστορήματος υπάρχει ένα κενό, που ακόμα και σήμερα, ύστερα από εκατόν πενήντα χρόνια μοντερνιστικού πειραματισμού, εξακολουθεί να προκαλεί βαθιά αναστάτωση: πρόκειται για το κενό του πρωταγωνιστή στον οποίο αναφέρεται ο τίτλος του μυθιστορήματος.

Το μυθιστόρημα, που διαδραματίζεται μια πρωταπριλιά πάνω σε ένα ατμόπλοιο στο Μισισιπή με το πνευματώδες αλληγορικό όνομα *Fidèle* (πιστός), ξεκινάει με την επιβίβαση στο

4. Herman Melville, *The Confidence Man* (Penguin, 1991).

αισθημένα τρόμα, ντροπιάζει ως αναγκις
υδονις ΣΤΗ ΠΥΚΝΟΝΟΝΤΑΙ ΣΤΟ ΜΟΤΙΒΟ ΤΩΝ
ΡΑΪΧΩΝ.

ΤΟ ΑΣΥΝΕΙΔΗΤΟ ΩΣ ΑΠΑΤΕΩΝΑΣ

Σεντ Λούις ενός κωφάλαλου άνδρα που φοράει ένα κρεμ κοστούμι: «ενός ξένου, με την πιο ακραία σημασία της λέξης». Ο ξένος πλησιάζει μια τοιχοκολλημένη αφίσα που «προσφέρει αμοιβή για τη σύλληψη ενός μυστηριώδους απατεώνα», και στήνεται δίπλα της κρατώντας μια ταμπέλα με την επιγραφή «Η αγάπη ου λογίζεται το κακόν». Στη συνέχεια, η παθητική του άρνηση να κάνει πέρα και να ανοίξει το δρόμο εξαγριώνει το πλήθος όλο και περισσότερο, μέχρι που αναγκάζεται να καταφύγει στο κατάστρωμα, όπου πέφτει για ύπνο – και εξαφανίζεται από το μυθιστόρημα.

Στο επόμενο κεφάλαιο, ένας μαύρος σακάτης, ο Γκουίνι, γίνεται η αιτία για έναν άγριο καυγά ανάμεσα στους συγκεντρωμένους σχετικά με το αν είναι αυτός που φαίνεται να είναι ή, όπως υποστηρίζει κάποιος, αν είναι στην πραγματικότητα ένας λευκός απατεώνας, που εκμεταλλεύεται την ευπιστία του πλήθους. Στο τέλος του κεφαλαίου, ο Γκουίνι καταφέρνει να κατευνάσει τα πάθη και να ντροπιάσει ένα λευκό έμπορο, που του δίνει, από ενοχή, μισό δολάριο.

Στα κεφάλαια που ακολουθούν εμφανίζεται κάθε φορά ένας νέος χαρακτήρας, που προκαλεί σε ένα νέο συνομιλητή μια παρόμοια μεταστροφή, από τη δυσπιστία στην αυτοεπιτίμηση και από το σκεπτικισμό στην ευπιστία. Και η ιστορία καταλήγει πάντοτε με τον ίδιο γνώριμο τρόπο: ο ένας δίνει στον άλλον χρήματα νευρικά, με ενθουσιασμό ή με ευλάβεια. Σταδιακά διαπιστώνουμε ότι παρακολουθούμε μια σειρά από απάτες, που διεξάγονται από το ίδιο άτομο αλλά με διαφορετικές και αδιαπέραστες κάθε φορά μεταμφιέσεις.

Μέχρι αυτό το σημείο φαίνεται να έχουμε όλες τις προϋπο-

θέσεις για μια εκκεντρική και διασκεδαστική ιστορία, που θυμίζει περισσότερο αυτές που θα γράψουν αργότερα ο Τουαίην ή ο Ο. Χένου παρά τον Φρόντ. Το μυθιστόρημα του Μέλβιλ όμως προσπερνά αυτούς τους συγγραφείς και κάνει ένα μεγάλο άλμα κατευθείαν στην καρδιά του μοντερνισμού, χάρη σε έναν παράξενο όσο και αφοπλιστικά απλό αφηγηματικό ελιγμό. Αν την ιστορία την έγραφε ένας λιγότερο διεστραμμένος (και λιγότερο ιδιοφυής) συγγραφέας, θα κατέληγε με την αποκάλυψη της πραγματικής ταυτότητας του απατεώνα – και ενδεχομένως με την επιτυχία ή την αποτυχία των προσπαθειών του να αποφύγει τη σύλληψη, και με τα υψηλόφρονα ή ταπεινά κίνητρα των πράξεών του. Μάταια όμως περιμένουμε μια τέτοια στιγμή στον *Απατεώνα*. Σε κάποιο σημείο συνειδητοποιούμε καθώς διαβάζουμε ότι δεν πρόκειται να γνωρίσουμε την ταυτότητα του «πραγματικού» απατεώνα, παρά μόνο το δυνητικά άπειρο ξετύλιγμα των προσωπείων του. Ο απατεώνας δεν εμφανίζεται ποτέ με άλλη ταυτότητα εκτός από αυτήν που μας δίνει ο υπότιτλος του βιβλίου: «Η Αυτού Μεταμφίσεις». Στην πραγματικότητα, πίσω από τις μεταμφίσεις του ο απατεώνας δεν υπάρχει.

Προφανώς παραπέμπω στη διατύπωση που έκανα ο ίδιος λίγο παραπάνω: δε γνωρίζουμε το ασυνείδητο παρά μόνο μέσα από τις μεταμφίσεις του. Το ασυνείδητο είναι κι αυτό ένας απατεώνας καταρχήν με την εξής έννοια: δεν έχουμε ποτέ πρόσβαση στην αφτιασίδωτη πραγματικότητα του ασυνείδητου, παρά μόνο στις μάσκες του, στις μεταθέσεις και στις συμπυκνώσεις του, «χαρακτηριστικά γνωρίσματα της επονομαζόμενης πρωτογενούς ψυχικής διαδικασίας». Δοκιμάστε να αφαιρέσετε τις μάσκες και, σαν τον απατεώνα, θα γίνει καπνός.

«Καθετί το βαθύ αγαπάει τη μάσκα», έγραφε ο Νίτσε το 1886, την εποχή που ο Φρόντ έστρεφε το ενδιαφέρον του προς την ψυχοθεραπεία. Ο Φρόντ αργότερα ομολόγησε ότι απέφυγε να διαβάσει τον Νίτσε, «οι υποθέσεις και η ενστικτώδης διαίσθηση του οποίου συχνά συμφωνούν αναπάντεχα με ευρήματα που η ψυχανάλυση έφερε στο φως μετά κόπου και μόχθου» (SE 20, σ. 60), επειδή φοβόταν ότι αν τον διάβαζε, θα έθετε σε κίνδυνο την πρωτοτυπία της δικής του σκέψης. Οι αντιτιθέμενοι όροι της παραπάνω πρότασης φωτίζουν την παράδοξη συγγένειά του με τον Νίτσε (μεταξύ πολλών άλλων): ο Φρόντ ακολουθεί «μετά κόπου και μόχθου» το μονοπάτι της επιστημονικής αυστηρότητας, επιβεβαιώνοντας ωστόσο τις πιο τολμηρές και ριζοσπαστικές «υποθέσεις και την ενστικτώδη διαίσθηση» των φιλοσόφων και των ποιητών. Είναι γνωστό ότι ο Φρόντ έδωσε επιστημονικό κύρος στις εικασίες του ποιητή. Ακόμη πιο γνωστό, αλλά όχι λιγότερο εκπληκτικό, είναι ότι η ψυχανάλυση ενθαρρύνει την επιστήμη να τηρήσει μια καταφατική στάση απέναντι στην πολύπλοκη αμφισημία της τέχνης. Ο λόγος που η ενασχόληση με τον Φρόντ επικαλείται αναπόφευκτα τα πνεύματα του Μέλβιλ, του Νίτσε και τόσων άλλων, είναι γιατί η σκέψη του, παρ' όλη την αυστηρότητα και την ακρίβειά της, στρέφεται γύρω από ένα αίνιγμα που δεν μπορεί η ίδια να διαλευκάνει. Η αναζήτηση της αλήθειας της ψυχικής ζωής καταλήγει στο ίδιο παράδοξο με την αναζήτηση της αληθινής ταυτότητας του απατεώνα: «καθετί το βαθύ αγαπάει τη μάσκα». **Η αλήθεια για τους ανθρώπους βρίσκεται στις μάσκες τους και όχι πίσω από αυτές.**

Φυσικά, το ασυνείδητο είναι σαν απατεώνας και με μια πιο

αυστηρή σημασία. Οι σχέσεις που διατηρεί με τα δύο συστήματα που βρίσκονται από πάνω του μοιάζουν αρκετά με τις σχέσεις του απατεώνα με τους συνεπιβάτες του. Αν ο απατεώνας αποκάλυπτε τα βαθύτερα κίνητρά του στους συνεπιβάτες του δε θα ήταν απατεώνας· αν εκφραστεί άμεσα, η επιθυμία του να τους επηρεάσει και να τους αποσπάσει χρήματα θα έβλαπτε το στόχο της. Για να είναι αποτελεσματικός, θα πρέπει να μεταμφιέσει αυτές τις επιθυμίες σαν αδύναμη ικεσία, ευσεβή αλτρουισμό ή εμπορικό πνεύμα – οτιδήποτε άλλο εκτός από το «θέλω τα λεφτά σου». Ο απατεώνας ενεργεί στρατολογώντας τα θύματά του ως ανύποπτους συνεργάτες στην ίδια την εξαπάτησή τους.

Ας θυμηθούμε ότι στην πρώτη του εμφάνιση ο απατεώνας είναι «ένας ξένος, με την πιο ακραία σημασία της λέξης»: ένας κωφάλαλος που κρατάει μια ταμπέλα με την οποία ζητάει από το πλήθος να δείξει «αγάπη». Είναι η μόνη μεταμφίεση με την οποία δεν προσπαθεί να αποσπάσει χρήματα από τους άλλους. Αυτοί, αντιθέτως, τα βάζουν μαζί του και τον διώχνουν στο κατάρωμα, όπου αποσύρεται για ύπνο και «εξαφανίζεται» χωρίς να αφήσει ίχνη. Η έντονη διαφορετικότητα προκαλεί μεγάλη καχυποψία, ιδιαίτερα στις ομάδες, όπως θα παρατηρήσει ο Φρόντ σε ένα μεταγενέστερο έργο. Για να διεισδύσει μέσα στον κόσμο των επιβατών, ο απατεώνας πρέπει να ξεορκίσει αυτή τη διαφορετικότητα, να την εξαφανίσει. Πράγματι, μια από τις πρώτες του απάτες είναι να πείσει το σαστισμένο και αμήχανο θύμα του ότι είναι παλιός του γνωστός. Σε μια επιτυχημένη απάτη, ο ξένος αποκρούει την καχυποψία που προκαλεί φρονώντας το προσωπίο του γνωστού.

απώθησις = μια αφόρητη ιδέα εξορίζεται από το
συνειδητό και δημιουργούνται αυθόρμητα
αισθησιακές συμπεριφορές της.
ΤΟ ΑΣΥΝΕΙΔΗΤΟ ΩΣ ΑΠΑΤΕΩΝΑΣ

Το ασυνείδητο πρέπει να χρησιμοποιήσει παρόμοια τεχνάσματα για να αποκτήσει πρόσβαση στο συνειδητό. Όταν μια ασυνείδητη ιδέα γίνει γνωστή, η διαφορετικότητά της μπορεί να ωθήσει το συνειδητό αντίβαρό της, σαν τους εξαγριωμένους επιβάτες, να τη σπρώξει ξανά πίσω στη λήθη. Η αναλογία που χρησιμοποιεί ο ίδιος ο Φρόυντ στις Πέντε Διαλέξεις για την Ψυχανάλυση του 1911 είναι πολύ διδακτική: φανταστείτε, λέει στο ακροατήριό του, ότι ανάμεσά σας υπάρχει «κάποιος που δημιουργεί πρόβλημα γελώντας ανάγωγα, κουβεντιάζοντας και παίζοντας με τα πόδια του» (SE 11, σ. 25). Ο «ταραχοποιός» θα αποβληθεί και θα τοποθετηθούν καρέκλες μπροστά στην πόρτα για να μην ξαναμπει. Ο Φρόυντ χρησιμοποιεί αυτή τη μεταφορά για να εξηγήσει τη διαδικασία της απώθησης – μια αφόρητη ιδέα εξορίζεται από το συνειδητό και δημιουργούνται αντιστάσεις απέναντι στην επιστροφή της.

Αλλά φυσικά η απομάκρυνση του ατόμου από την αίθουσα δε σημαίνει ότι τον ξεφορτωθήκαμε: η ασυνείδητη ιδέα εξακολουθεί να υπάρχει και μετά την απώθησή της. Αποκλεισμένος από την κύρια είσοδο, ο ταραχοποιός θα βρει κάποιον άλλον τρόπο για να κάνει αισθητή την παρουσία του. Ένας τρόπος, όπως επισημαίνει ο Φρόυντ, θα ήταν να αρχίσει να φωνάζει και να χτυπάει την πόρτα με τις γροθιές του. Αυτός είναι ο τρόπος του νευρωτικού, του οποίου τα συμπτώματα – υστερία, ψυχαναγκαστικές εμμονές, μελαγχολία – συμπεριφέρονται σαν τις ηχηρές γροθιές μιας ιδέας που αποκλείστηκε από το συνειδητό «ακροατήριο», το οποίο αρνήθηκε – ή είναι ανίκανο – να την ακούσει άμεσα.

Αυτός δεν είναι όμως ο τρόπος που χρησιμοποιεί ο απατε-

ΟΜΟΣ:

υπερωτιμός = αλατίνος
 ↓
 υπερψία (ψυχαναγκαστική) ελπίς
 ψυχολογία
 JOSH COHEN: ΦΡΟΥΝΤ
 ξεπερνάει τον αποκλεισμό των αποκλειστών
 αυθόρμητα ως

ώνας. Ξεπερνάει τον αποκλεισμό του επιστρέφοντας αθόρυβα ως κάποιος άλλος, που δεν είναι τόσο διαφορετικός ώστε να προκαλεί την καχυποψία. Αντί να διαχωρίσει τον εαυτό του από την ομάδα, υπερτονίζει τις ομοιότητές του με τους υπολοίπους, ώστε να τους παρασύρει κρυφά στα πονηρά του σχέδια. Με τον ίδιο τρόπο παρεισφρέει το ασυνείδητο στην καθημερινή ψυχική μας ζωή, υπό τη μορφή *ονείρων* (το θέμα του επόμενου κεφαλαίου) και *παραπραξιών*. Οι παραπραξίες —«αφηρημάδες, παραδρομές, απροσεξίες, προλήψεις και λάθη»— μαρτυρούν με εύγλωττο τρόπο την κρυμμένη παρουσία του ασυνείδητου στην καθημερινή ζωή. Η *Ψυχοπαθολογία της Καθημερινής Ζωής*, ένα από τα πιο δημοφιλή έργα του Φρούντ, είναι μία (στην πραγματικότητα αρκετά βαρετή) συλλογή με υλικό τέτοιου είδους, που συσσωρεύτηκε ύστερα από αμέτρητες εκδόσεις. Επιλέγω ένα σύντομο και διδακτικό παράδειγμα από τα εκατοντάδες διαθέσιμα: σε ένα κοκτέιλ πάρτυ, ένας κύριος μιλάει σε μια κυρία για την όμορφη διακόσμηση με λουλούδια στο εμπορικό κατάστημα Βέρτχαϊμ: «Το μέρος αυτό έχει ωραίο ντεκολτέ» (SE 6, σ. 70).

Οι καλοί τρόποι σε τέτοιου είδους κοινωνικές συναναστροφές δεν επιτρέπουν σε ένα αρσενικό να εκφράσει τον επιθετικό θαυμασμό του για το ντεκολτέ μιας κυρίας, κάτι που θα προκαλούσε την επίπληξη ή ακόμα και τον εξοστρακισμό του από το πάρτυ. Το ασυνείδητο όμως, γνωρίζοντας ότι η λάγνα επιθυμία του δεν μπορεί να εισαχθεί ευθέως στην κουβέντα, τη «γλιστράει» κάτω από την κάλυψη μιας αθώας ηχητικής ομοιότητας. Με αυτόν τον τρόπο, μια ευγενική συζήτηση που είχε όλη την πρόθεση να σεβαστεί τις κοινωνικές νόρμες χρησιμο-

ποιείται από το ασυνείδητο για την παραβίασή τους. Το ασυνείδητο προσεταιρίζεται την αθώα λέξη «ντεκόρ» και βάζει το συνειδητό να κάνει τη δική του βρώμικη δουλειά – πρόκειται για αξιοθαύμαστη απάτη. Πρόκειται επίσης για ένα παράδειγμα της διαδικασίας που περιγράφει ο Φρόντ στο απόσπασμα που αναλύσαμε στην αρχή του κεφαλαίου, όπου οι δύο αντιφατικές επιθυμίες «δεν αμβλύνουν ούτε ακυρώνουν η μία την άλλη, αλλά συνδυάζονται στο σχηματισμό ενός ενδιάμεσου στόχου, που αποτελεί συμβιβασμό». Δίνοντας έκφραση στην ανοίκεια πρωτογενή διαδικασία με την κάλυψη της οικείας δευτερογενούς, οι γλωσσικές παραδρομές είναι ο ορισμός του συμβιβασμού.

Αξίζει να σημειώσουμε ένα τελευταίο χαρακτηριστικό ως εισαγωγή στην ανάλυση των ονείρων, που αποτελούν τον πιο περίτεχνο συμβιβασμό. Οι γλωσσικές παραδρομές είναι συνήθως αστείες σύμφωνα με τον κανόνα ότι «όταν η πρωτογενής διαδικασία καταφέρει να συνδεθεί με στοιχεία που ανήκουν στο σύστημα *Πσδ.*, το αποτέλεσμα φαίνεται 'κωμικό' και προκαλεί το γέλιο». Τι είναι όμως αυτό στα περίτεχνα τεχνάσματα του ασυνειδήτου, στα εξεζητημένα μέσα που χρησιμοποιεί για να διεισδύσει στη συνειδητή ζωή, που μας κάνει να γελάμε;

Αοδ. : επηρεάζει υπό τη μορφή
ονείρων και παραφροσών.